

CZU: 81'373.612.2:611

DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3984871>

DENOMINAȚII METAFORICE ALE PĂRȚILOR CORPULUI UMAN

*Eugenia MINCU**Institutul de Filologie Română „B.P. Hasdeu”*

Metafora este una dintre cele mai uzuale modalități de a modela realitatea, iar metaforizarea este un fenomen cognitiv, care implică mecanisme gnoseologice universale la nivel conceptual.

Terminologia medicală abundă în termeni-metafore. Conform datelor prezentate de către specialiștii, în domeniul medical sunt atestați 3500 de termeni medicali-metafore, dintre care 1000 sunt termeni utilizați în domeniile anatomie și clinică.

În terminologia anatomică predomină metaforele la nivel de microunivers; transpoziția presupune proprietățile fizice (formă, mărime, situare, stare, culoare etc.), funcțiile obiectului (tactil, cinetic etc.) din „spațiul limitat”.

Cuvinte-cheie: *denominații, metaforă, terminologie, medicină, corp uman.*

METAPHORICAL DENOMINATIONS OF THE PARTS OF THE HUMAN BODY

Metaphor is one of the most common ways to model reality, and metaphorization is a cognitive phenomenon, which involves universal gnoseological mechanisms at the conceptual level.

Medical terminology abounds in metaphorical terms. According to the data presented by the specialists, in the medical field are attested 3 500 medical terms-metaphors, of which 1000 are terms used in the anatomy and clinical fields.

In anatomical terminology, metaphors predominate at the microuniverse level; transposition involves the physical properties (shape, size, location, state, color, etc.), the functions of the object (tactile, kinetic, etc.) in the "limited space".

Keywords: *denominations, metaphor, terminology, medicine, human body.*

*Metafora este puntea dintre ceea ce știm și ceea ce vrem să știm.
(Warren K.Wake)*

În faimoasele *Dialoguri ale lui Platon* este prezentă esența „potrivirii numelor”: „...ar exista în chip firesc, pentru fiecare din realități, o dreaptă potrivire a numelui” [1, p.251].

„Dreapta potrivire a numelui” în terminologia medicală se axează pe realități cotidiene antice, pe mitologie, pe folclor etc. Gândirea metaforică face parte din sistemul conceptual uman; este esențială modului în care ne înțelegem și înțelegem, comunicăm, învățăm, descoperim și inventăm. „Metafora este, mai întâi, un mod de gândire, apoi un mod de exprimare a cuvintelor” (Geary James) [2].

Metafora și limbajul specializat. Esența metaforei rezidă în înțelegerea unei noțiuni prin intermediul termenilor care exteriorizează alte noțiuni. În lucrarea sa fundamentală *Încercare asupra semasiologiei limbei române* (1887), Lazăr Șăineanu se referă la creațiile metaforice, creații care sunt analizate și ca efecte ale generalizării (sau „limitării”) cuvintelor aparținând „primitiv” (= originar) „limbii agricole”, „graiului ciobănesc”, celui „vânătoresc” și, respectiv, ale „scăderii sensului” prin scăpătarea desăvârșită a titlurilor și a rangurilor străine” [apud 3, p.127].

Cercetătoarea Elena Toma propune o clasificare a metaforei antropomorfe, menționând o dublă direcție [4, p.116-128]:

- a) nume de organe umane pentru obiecte, plante etc.;
- b) nume de obiecte, plante, animale, pentru denumiri de organe umane.

Elena Toma precizează: „Metafora antropomorfică poate fi numită și metaforă transpozitivă, deoarece înregistrează transfere metaforice, univoce sau biunivoce, în cadrul aceluiași regn sau regnuri diferite”. În definiția oferită de cercetătoare, metafora antropomorfică este un aspect al metaforei terminologice: un procedeu lexical în proces de formare a terminologiei funcționale, care oferă expresivitate și valoare stilistică. Metafora terminologică este o „imagine funcțională” diferită de imaginea poetică propriu-zisă [Ibidem]. Transpoziția semantică permite a stabili tipologia metaforelor terminologice: a) transfer animat → inanimat și *viceversa*; b) transfer interregn; c) transfer interdisciplinar.

Metafora nu este nimic altceva decât „capacitatea românilor de a crea, prin intermediul metaforei, o terminologie funcțională, prin intermediul resurselor lexicale proprii”, „o modalitate de a transforma un termen

popular în termen savant. Metafora ca modalitate de formare a unei terminologii științifice este revelatoarea limbajului specializat *in statu nascendi*” [Ibidem].

Denominații metaforice existente în terminologia anatomică. În terminologia anatomică predomină metaforele la nivel de microunivers; transpoziția presupune proprietățile fizice (formă, mărime, situare, stare, culoare etc.), funcțiile obiectului (tactil, cinetic etc.) din „spațiul limitat”; totuși, elementele terminologice sunt omniprezente. În secolul al XIX-lea, un vestit anatomist ironiza faptul că mitologia a „invadat” anatomia: *cornu Ammonis/ cornul lui Amon* (termen introdus de către G.Aranci (1530-1589); *mons sacer Veneris/ muntele sacru al Veneriei* „mușchii care asigură funcționarea degetului mare”; *os Priapri/ osul lui Priap* etc.

În prezentul articol propunem o clasificare a metaforelor atestate în terminologia anatomică [5; 6, p.1-27; 7, p.1101-1107; 8, p.364-368; 9, p.48-54; 10, p.581- 587; 11; 12, p.29-30].

I. Matricea metaforică, nivel de microunivers

1. Metafora ambianței (realitatea cotidiană)

a) Casa și împrejurimile: într-o casă romană se pătrundea prin *vestibulum* spre *atrium*. Cuvântul *vestibulum* desemna „spațiul închis dintre strada și ușa casei, intrarea”. În terminologia anatomică sunt prezenți termenii *vestibul bucal*, *vestibul duodenal*, *vestibul osos* etc. Camerele *vestibulum* și *atrium* erau unite.

Termenul *atrium* (inimii) derivă de la *atrium* „antecamera cu pereții afumați” (< lat. *ater* „negru”), deoarece focul ardea în mijlocul încăperii.

Termenul *thalamus*, utilizat de către Galenus pentru a desemna „camerele interne ale creierului”, în uzul antic era „dormitorul, camera din interiorul casei”.

În Grecia antică, „peretele despărțitor al camerelor” se numea *phragma* (varianta romanică *septum*). În terminologia medicală se atestă dubletul < lat. *sept* „perete care separă două cavități” – < gr. *diaphragma* „formațiune care separă toracele de abdomen”, termeni utilizați în terminologia anatomică. Grinda acoperișului se numea *trabes* „bârna mare” și *trabeculum* „bârna mică”; în terminologia medicală sunt atestați termenii *trabecul*, *trabecular* „filamente fine anostomozate în formă de bandă sau fascicul”. Locurile de trecere în casa romană erau denumite *fauces*, arcada – *fornix*. Latinescul *porta, ae, f* „poartă de intrare” este prezent în termenul creat de către Galenus *vena porta/ vena portă*.

2. Artefactele

a) Obiectele și uneltele agricole: *vomer, ěris, m* „fierul plugului” este utilizat intact cu semnificația de „os turtit care desparte fosele nazale”; *falx, falcis* „coasă, seceră, cosor” – în anatomie „formațiuni facliforme în formă de coasă”. Termenul *pelvis* „parte a scheletului uman, situată la baza trunchiului, formată din oasele coxale și din osul sacru” derivă din grecescul *pelike* „cupă”; în varianta latinizată desemnează „bazin, rezervor”. Alte exemple: *ciocânel, scăriță, nicovală, sac lacrimal, vas sangvin* etc.

b) Formațiunile de luptă: termenul *falangă* „os mic care formează scheletul unui deget” s-a format în baza cuvântului *phalanx, angis, f* „trupă, mulțime” indica o „formațiune de luptă în rânduri strânse la greci, macedoneni, gali și germani”.

Grecescul *thorax, akos* „platoșa luptătorilor greci” a format termenul *torace* „cavitate a corpului cuprinsă între gât și abdomen”.

c) Vestimentația și podoabele: broșele, agrafele, podoabe ale femeilor în Grecia antică erau numite *fibula*, iar partea agățabilă – *pironeus*; ambii termeni sunt prezenți în terminologia anatomică.

d) Instrumentele muzicale: termenul *claviculă* din latinescul *clavicula, ae, f* este diminutivul cuvântului *clavis* „cheie muzicală”. *Salpinx* în latină însemna „trompetă”; în anatomie, termenul *trompa lui Eustache* desemnează segmentul care „unește urechea medie cu fosele nazale”, iar *trompa lui Falloppio = trompă uterină* – segmentul care „face legătura între ovar și uter”. Grecescul *tympanum, i, n* „instrument orchestral, tambur” stă la baza termenilor complecși: *membrana timpanului, osul timpanului* etc.

3. Metafora antropomorfică/ somatică

Termenul *homunculus* (< lat. *homunculus, i, m* „omuleț”), motor și senzitiv, presupune „proiecțiile în zona cortexului, cu formă de corp omenesc”. *Omulețul* are cap enorm, limba voluminoasă, mâini enorme. Acest mozaic cortical este determinat de frecvența stimulării motorii și senzitive; segmentele mai dezvoltate sunt cele mai solicitate.

Termenul este creat în Evul mediu de către alchimiști, care încercau să dea naștere, prin magnetizarea spermatozoidului, unei ființe asemănătoare omului.

Alte exemple: *capul pancreasului, corpul limbii, corpul tibiei, lingula* etc.

1. Metafora zoomorfică: *aripa crestei de cocoș, creasta tuberculului, mușchi pterigoid, inimă de bou* etc.

2. Metafora botanică: termenul anatomic *amigdală* derivă din grecescul *amygdale* „o migdală”. Latinescul *glands, ndis, f* „ghindă, orice alt fruct care seamănă cu ghinda” este la originea termenului *glandă* (endocrină, sudoripară etc.). Metaforele se axează pe similitudine de formă.

Alte exemple: *cortex prefrontal, rădăcina nervului, ram dental, trunchiul jugular stâng* etc. Termenul *trunchi* desemnează cel mai voluminos segment anatomic al corpului uman. „Arborele vieții” al cerebelului (< lat. *arbor vitae cerebelli*) este un „desen rezultat din disecția sagitală a cerebelului, care poate fi asociat cu tuia, arbore veșnic verde”, făcând trimitere la pomul vieții și al destinului. Aceste transpoziții metaforice floră – om fac trimitere la conceptualizarea corpului uman ca parte integrală a biosistemului (comuniunea om/ natură).

Morsus diaboli seu fimbriae tubae uterinae este un termen anatomic învechit – *mușcătura diavolului sau fibrele trompei uterine* care fac conexiunea cu ovarul.

3. Metafora geomorfică: latinescul *tuber, ěris, n* „deal” și diminutivul său *tuberculum, i, n* „delușor” formează o serie de termeni anatomici: *tuberculul mare, tuberculul inferior* etc.

Alte exemple: *fosă* (< lat. *fossa, ae, f* „șanț, groapă”) „fosa nazală”; canal (< lat. *canalis, is, f* „cale”) „canal rahidian: *canal rahidian v. canal medular; canal urinar* etc.

4. Metafora axată pe similitudinea funcțiilor: se presupune că termenul *aortă* are la bază cuvântul grecesc *aierein* „a ridica”. Aristotel a folosit acest termen pentru a denumi artera care „ridică” inima.

Alte exemple: termenul *abdomen* derivă de la *abdĕre* „a ascunde”; aici se ascund „în grăsime” viscerele. Cuvântul grecesc *mys* „șoarece” a format elementul terminologic *mio-* „mușchi”. Ce legătură are șoarecele cu mușchiul? Forma și mișcarea unui mușchi, în special a bicepsului, se aseamănă cu forma și cu mișcarea unui șoarece. Asocierea este prezentă în mai multe limbi: slavonă – *мышь* „șoarece” și *мышца* „mușchi”; germană – *maus* „șoarece” și „mușchi”; arabă – *adal* „șoarece” și *adalah* „mușchi” etc.

II. Matricea metaforică, nivel de macrounivers

1. Metafora antropomorfică

În mitologia antică, *Iris* este zeița curcubeului, cu aripi de aur, considerată crainica (vestitoarea) zeilor. Culorile curcubeului sunt asociate cu membrana colorată a ochiului. În anatomie, *irisul* este „membrană circulară, colorată a ochiului, situată înaintea cristalinului, în mijlocul acesteia se găsește pupila”.

Bucata de membrană elastică la intrarea în vagin este numită după *Hymen*, zeul căsătoriei.

Atlas, termenul denumește prima vertebră care suportă greutatea craniului. Titanul *Atlas* a complotat împotriva lui Zeus, regele zeilor; ca pedeapsă, a fost condamnat să suporte greutatea cerului.

Termenul *tendonul lui Ahile* desemnează „tendonul care prinde mușchiul triceps de calcaneu”; indică punctul vulnerabil, „partea slabă” a eroului legendar *Ahile*.

2. Metafora zoomorfică

Termenul *hipocamp* „excreșcență de substanță cenușie, în planșeul ventriculelor laterali” își are originea în mitologia greacă: *hippocampus* „caluț-de-mare”, care trage trăsura lui Neptun, zeul mărilor și al oceanelor. Căluțul este reprezentat cu două picioare, coadă de delfin sau de pește.

3. Metafora botanică

Termenul *microfloră* are la bază numele zeiței Flora, zeița florilor și a grădinilor la romani și desemnează „totalitatea microorganismelor care trăiesc în mediul uman: mucoasa intestinală, mucoasa nazală etc.”

4. Metafora cromatofomă

Termenul *melanină* (< gr. *melas* „negru”) „pigment negru care se formează la suprafața pielii, mai ales sub influența razelor solare” s-a format de la numele *Melanie* „întuneric sau îmbrăcat în negru”. În mitologia greacă, *Melania* sau *Melanie* este numele dat *Demetrei*, zeița pământului (agriculturii, recoltei), care a îmbrăcat haine de doliu atunci când fiica sa *Persefona* a fost răpită de *Hades* și dusă în Infern.

5. Metafora arhitectofomă

Acromion „os plat care formează centura scapulară” derivă din *Acropolis* din Atena (< gr. *akron* „vârf” + < gr. *omos* „umăr”), faimoasa clădire grecească antică.

Termenul anatomic *labirint* (*labirintul osos, membranos al urechii interne*) s-a format în baza grecescului *labyrinthis*. La înscăunarea sa, regele *Minos al Cretei* a promis că va aduce în fiecare an sacrificii lui *Poseidon*, dar nu și-a onorat promisiunea. Zeul mărilor și al oceanelor a trimis un taur alb, care a conceput cu soția lui *Minos* un fiu, *Minotaur*. Rușinată, soția lui *Minos* a ordonat lui *Daedalus* să construiască un labirint pentru fiul său, din care să nu mai iasă niciodată.

6. Metafora sacrală

Osul sacral (< gr. *osteon hieron*) se mai numește și *crucea-șalelor*, *osul crucii* „formează partea posterioară a centurii pelviene; este compus din cele 5 vertebre sacrale”.

Termenul *mărul lui Adam* (< lat. *pomum Adami seu proeminentia laryngea*) reprezintă o asociere de metafore: botanică și antropomorfică. În accepția biblică, Adam mușcând din mărul „ispitei”, acesta i-a rămas în gât; în anatomie, termenul desemnează „proeminența laringală”, „umflătura cartilajului tiroid al laringelui, vizibilă în partea anterior-mediană a gâtului”.

Lyra Davidis seu psalterium/ lira lui David este denumirea segmentului anatomic care indică comisura (< lat. *comissura, ae, f* „legătură, colțul gurii”) hipocampusului „fascicul de fibre nervoase, care unește două regiuni simetrice ale emisferelor cerebrale sau ale altor segmente din sistemul nervos”.

Concluzii

Împrumuturile lexicale (științifice), la nivel de diferite limbi, moderne, sunt supuse procesului de demetaforizare. Astfel, neologismele terminologice reflectă două procese cronologic distincte: a) metaforizarea realizată în momentul de formare a unei terminologii, prin traduceri din greacă sau latină (traduceri din limbile greacă și latină → termen științific → metaforă) și b) demetaforizarea termenului științific în limbajele epocii moderne (metaforă greco-latină → termen științific).

Referințe:

1. PLATO. *Timeos*. Bury RG, trans. Plato's works (vol). Cambridge, MA: Harvard University Press, 1975. ISBN-13: 978-0674992573
2. GEARY, J. *Metaforic vorbind* (traducere). Iași: Polirom, 2009. 134 p.
3. DUMISTRACEL, St. *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1980. 252 p. ISBN 9786069280041
4. TOMA, E. Sur la formation de la terminologie médicale-biologique en roumain (XVIII – XIXe siècles). En: *Rumänistik in der Diskussion, Ginter Narr Verlag Tübingen*, 1986, p.116-128.
5. ONI, T., CARTIDGE, C. *Medical terminology: A hiding place for Greek terminology*. Junior Dr, Monday, 08 February 2010. Disponibil: <http://www.medterms.com/script/main/rt.asp?articlekey=12194>.
6. BANAY, G. Introduction to Medical Terminology. Ph. D.: Librarian, Worcester State, January 1948, p.1-27.
7. CHRISTOS, S. G. Etymology of selected medical terms used. Radiology the mythology connection. In: *American Journal Roentgenology*, 2002, no.178, p.1101-1107; *American Journal of Roentgenology*, 2002, no.179, p.1347. Disponibil: www.ajronline.org/doi/bs>ajr.178.5.1781101
8. HOLOMANOVA, A. et al. History of medicine. In: *Proceedings of the American philosophical society*, 1950, vol.94, no.4, p.364-368. Disponibil: <https://www.amphilsoc.org/publications>
9. HOLOMONOVA, A. et al. Andreas Vesalius – the reformer of anatomy. In: *Bratisl. Zec. Listy*, 2001, no.102(1), p.48-54. ISBN-13: 978-1330570128
10. MAREČKOVA, E. et al. Latin as the language of medical terminology: some remarks on its role and prospects. In: *SWISS MED WKLY*, 2002, no.132, p.581- 587. Disponibil: [europepmc.org > article > med](http://europepmc.org/article/med)
11. MELNIC, V. *Aspecte umaniste ale limbii latine*. Chișinău: Medicina, 2000. 40 p.
12. RUSU, V. *Dicționar medical*. Ediția a IV-a revizuită și adăugită. București: Editura medicală, 2010. 2064 p. ISBN 9 789-02-2

Date despre autor:

Eugenia MINCU, doctor habilitat, conferențiar universitar; Director adjunct al Institutului de Filologie Română „B.P. Hasdeu”.

E-mail: jana_mincu@yahoo.fr

ORCID: 0000-0002-3774-2599

Prezentat la 12.05.2020